

SZEMLE

Csokonai Vitéz Mihály: Költemények. V. 1800–1805. Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Ferenc. Bp., Akadémiai Kiadó, 2002. 1063 l.

Csokonai Vitéz Mihály, a felvilágosodás nagy költője költeményeinek ötödik, azaz utolsó kötete 2002-ben jelent meg. Szilágyi Ferenc, Csokonai verseinek kritikai kiadási munkálatai végére tehet most már pontot. Kezdődött a munka az 1970-es évek elején. Az első kötet megjelent 1975-ben, s most a költemények utolsó kötete látott napvilágot. Az öt vaskos kötetben összesen 465 Csokonai vers vagy verstörredék jelent meg. A költeményekből tehát több kötet már nem lesz, csak a prózai munkák kötete szaporítja majd a Csokonai-életmű egészét. Ezzel a teljes Csokonai életmű utolsó kötete is napvilágot lát. Évek, évtizedek óta várat magára a Csokonai életmű kritikai kiadása. Hozzá fogtak többen, s talán nem mindenki mérte fel, hogy ez óriási feladat, s ehhez a munkához valóban több szerkesztő-sajtó alá rendező és mindegyiknek egy-egy teljes élete volt szükséges. A 20. század hatvanas éveiben Juhász Géza fogott hozzá, s ő hamarosan eltávozott az élők sorából. Elvégzett munkája végtelenül kevés volt. A meglévő eredményt az új szerkesztő és sajtó alá rendező utódok a modern követelmények parancsoló szükségyszerűsége miatt használni nem tudták.

A főszerkesztő halála után új Csokonai kutatóra volt szükség, s párhuzamosan gondoskodnia kellett a szerkesztés munkáját is vállaló munkatársról. Az utóbbi feladatot Julow Viktor, az előbbi Szilágyi Ferenc vállalta el. Szilágyi fiatalemberként lódult neki a hatalmas munkának úgy, hogy Julowval együtt megkeresték és megalkot-

ták a kiadás szempontjait, s azt egyeztetették a Csokonai életmű más műfajainak kiadási elveivel. Mire elkészült és napvilágot is látott a második kötet, Szilágyi Ferencnek a sorozatszerkesztő Julow nevét már gyászkeretben kellett hozatnia, Vargha Balázs a levelezés és a többi prózai munka sajtó alá rendezője néhány évvel később távozott el az élők sorából. A sorozat szerkesztésére tehát ismét új szerkesztőt kellett keresni, a Csokonai levelezés és a prózai munkák sajtó alá rendezéséhez pedig hozzáértő kutatót. Julow munkáját Szuromi Lajos vállalta el, Vargha Balázst pedig Debreczeni Attila.

Csokonai valamennyi művének kritikai kiadása a *Költemények* első kötetével kezdődött el 1975-ben, s folytatódott a *Színművek* két kötetével 1978-ban. A *Költemények* második kötete csak tíz évvel később, 1988-ban látott napvilágot, a harmadik már négy évvel később, 1992-ben lehetett a kutató és az olvasó asztalán. 1999-ben a *Levelezés* egyetlen kötete jött ki a nyomdából. A negyedik *Költemények* kötet 1994-ben, az ötödik pedig 2002-ben jelent meg. A sorozat még nem fejeződött be, hiszen hátra van még a prózai munkák kötete. A kötetek megjelenése közötti időkülönbségek oka nem a sajtó alá rendezői munka bizonytalanságának következménye, hanem a nyomdai munka mérhetetlen lelassulásának. A költemények mind az öt kötetének sajtó alá rendezője Szilágyi Ferenc volt. A szerkesztők azonban folyamatosan változtak. A *Költemények* első s a *Színművek* első két kötetét Julow Viktor szerkesztette Szilágyi Ferenc és Pukánszky Kádár Jolán közreműködésével. A harmadik, negyedik és ötödik kötet sorozatszerkesztője Szilágyi Ferenc és Szuromi Lajos volt, a *Levelezés*

egyetlen kötetét Debreczeni Attila és Szuromi Lajos szerkesztették.

A költemények kötetének adatai híven mutatják, hogy a sajtó alá rendező nagyon gazdaságosan osztotta el a kötetben megjelenő költemények számát. A verseknek az alábbi táblázatban olvasható számai jelzik, hogy a szerkesztőknek és a sajtó alá rendezőnek sikerült a költő valamennyi versét úgy kötetekbe elosztania, hogy egyik időszak kötetei, sem növekednek végtelenül, köthetetlenül vastagra. Az természetes, hogy a hosszabb vers, hosszabb apparátust kíván, s emiatt növekedett a kötetekben található versek számával a jegyzetek lapszáma is. Szilágyi Ferencet kollégái úgy tartják számon, mint kiváló mikrofilológust, aki mindennek alaposan utánanéz, a legapróbb kérdőjelre is megkeresi a választ. Ennek köszönhető, hogy jegyzetei tulajdonképpen minden olvasói, kutatói kérdésre tökéletes választ adnak.

Kötet- szám Megjelenés éve	Versek évszáma	Versek sorszám	A versek darab- száma	Összes vers ol- dalszáma	Összes jegyzet oldalszá- ma	Összes oldal- szám
I. 1975	1785– 1790	1–73	73	73	551	698
II. 1988.	1791– 1793	88–169	81	116	611	753
III. 1992	1794– 1796	170–262	92	202	558	890
IV. 1992	1797– 1799	263–346	83	228	651	912
V. 2002	1800– 1805	347–465	118	307	725	1063

Az V. kötet szerkezete a megszokott. Az első s terjedelmét tekintve a legkevesebb lapot igénybevevő részben a versek jelentek meg. Minden vers sorszámot kapott, s ez az ötödik kötet a 347. számú költeménnyel kezdődik, a korábbi négy kötetben tehát összesen 346 vers látott napvilágot. A második részben kapott helyet a rövidítésjegyzék. Ez rendkívül lényeges Szilágyi munkájában, hiszen éppen a terjedelem csökkentése érdekében, számtalan kéziratot, kéziratoss variánst, szerzőnevet, vagy műkiadást rövidítésben közli a sajtó alá rendező. Így, kétségtelen, hogy egy-egy vershez fűzött tudnivalókat csak akkor tudjuk tökéletesen megérteni, ha ezeket a rövidítéseket

feloldjuk. A rövidítésjegyzék után közli a legfontosabb tudnivalókat magáról az egész kötetéről. Ebben mondandóját az alábbi címek köré csoportosítja: Tárgykörök, műfajok, a kötet időrendje, címek, címváltozatok, helyesírási kérdések, versformák, eredmények. Az utóbbi fejezet rész tiszteletre méltóan rövid. Takarékoskodnia kellett a szerkesztő-sajtó alá rendezőnek az energiával, az idővel és a lapokkal, hiszen a következő fejezet rendkívül hosszú.

A költeményeket a versek sorszámai szerint az azokhoz fűzött magyarázat követi. Itt is a megszokott, logikus renddel találkozunk. Azaz a versekhez írt jegyzeteket az alábbi szempontok alapján csoportosította Szilágyi Ferenc: versek kézírata, megjelenése, keletkezése, szövegkritika, tárgyi és nyelvi magyarázat, jelölése, dallama. Valamennyi vers e címekkel jelölt szempontok szerint kapott magyarázatot, rendkívül alapos tájékoztatót. Ha hosszú egy vers, természetes, hosszú lesz a szövegkritikai rész is, s esetleg a tárgyi és nyelvi magyarázat is. Amíg a versek 307 lapot vettek igénybe, addig az azokról szóló tudnivalók kétszer olyan terjedelműek. A kötet végén a névmutatót, a versek betűrendes mutatóját, és a költő összes versének betűrendes mutatóját találjuk.

A Rövidítés jegyzék után következik az olvasót vagy a recenzenst tökéletesen tájékoztató, néhány lapos tanulmány. A Tárgykörök és műfajok címszó alá frottakból kiderül, hogy ebbe a kötetbe került valamennyi vers, amelyet a költő 1800 és 1805 között írt. Érthető, hogy az egész fejezetnek ezt a címet adta: A csúcson. Valóban, a költő ebben a néhány évben érkezett el pályájának legmagasabb pontjára, s ekkorra vált a korábbi alkalmi költőből ez alatt a majdnem hat esztendő alatt a felvilágosodás legnagyobb költőjévé.

Oly szépen fogalmazza meg Szilágyi ebben a kicsiny fejezetben a költő törekény szándékát: „A Költemények utolsó, V. köteté Csokonai utolsó éveinek verseit tartalmazza, az egészen el nem múlt szerelem vissza-visszatérő élményével, a fogó erejű költő hősies erőfeszítésével, hogy élete egyik fő művének szánt honfoglalási eposzt, az *Árpádot* megírja.” Csokonai ekkor élete legna-

gyobb szerelmi csalódásának keserű éveit éli. Ekkorra méri fel tulajdonképpen azt is, hogy az élet számtalan buktatójával szörnyű csalódásokat, fájdalmakat tartogathat még számára. 1802-ben leégett Debrecenben az a kicsiny ház, amelyben elrejtőzhetett a világ bajai elől édesanyjával. Közben tüdőbaj is egyre erőtlenebbé tette, s orvoslást ezekben az években nem találhatott erre a szörnyű betegségre. Ugyanekkor lelt egy hű barátára, egy, ha nem is gazdag, de jószívű mecénásra, Puky Istvánra, aki hol nyíltan, hol rejtve felkarolta, támogatta a költőt, igyekezett nyugalmat biztosítani neki Tiszaiáron, vagy Gesztelyben, Ongán vagy Ragályban, Miskolcon vagy Tapolcán a fürdő vizében, Aggteleken vagy Széphalom mesterénél keresett gyógyulást vagy csak pihenést. Puky tudta, hogy ebben a reménytelen helyzetben a költőnek megérett emberségre, költői teljesítményének elismerésére volt szüksége. Oly terhek nyomták ekkor a költő személyes életét, hogy azok alól elmenekülni nem tudott, legfeljebb csak alkalmilag sikerülhetett barátja segítségével néhány nyugalmas napot találnia.

S ebben a szörnyűségesen aggasztó helyzetben írta legszebb és legértékesebb költeményeit. Legérettebb ódái (A Szélhez, Széchényi Ferenc Nemzeti Könyvtárjára) ezekben az években születtek. Népszerűségének legsikerültebb alkotását a Szerelmedal a csikóbőrös kulacshoz címűt ekkor írta. A Lilla dalok kivételes szépségű lírai életrajza újabb versekkel ekkor lett gazdagabb. Ekkor születtek jól ismert bölcselkedő költeményei, mint az Ember a Poézis első tárgya vagy a Halotti versek. Petőfit előzi meg tájverse a Visszajövetel az Alföldről. Ekkor született néhány újabb epigrammája. Egyszóval a Csokonai életmű legértékesebb szakasza éppen erre a néhány nagyon fájdalmas esztendőre esik.

A versek időrendjét illetően azt jegyzi meg Szilágyi, hogy mindössze tizenkét olyan költeményt tett ebbe a kötetbe, amelyeket más kiadások korábbi évekre helyeztek. Ugyanez a helyzet a címek és a címváltozatok tekintetében is. Csokonainak erre a hat évre eső versformáit klaszrikus rövidegességgel fogja össze a sajtó alá rendező. Még él a magyaros felező tizenkettes, az ősi nyolcas, de már megjelenik költészetében

a hexameter vagy a disztichon. Anakreoni dalait rímes ötödfeles jambusokban írta. de felfedezhető ekkorra már Csokonai költészetében a rímes időmértékes és a szimultán verselés is. Ugyanitt foglalja össze a kötet eredményeit is. Nem tagadja Szilágyi, hogy ebben a kötetben nincsenek látványos felfedezések, eddig nem ismert, ezekben az években keletkező művek nem kerültek elő, de mint írja, számos helyesbített sor és szó található a költeményekben. A versekhez fűzött Csokonai jegyzetekben is talált a sajtó alá rendező eddig ismeretlen sorokat, sőt a lélek halhatatlanságáról írt bölcselkedő költeményének egyik jegyzetében a Hamlet írójának a neve is előkerült, s ezzel bizonyossá vált, hogy Hamlet monológja jelentette a költő számára az ihlető forrást: „A’ melynek Szekszpírral nehéz megfejtése”. S ezután azonnal le is vonja a szövegkiadásban mindenképpen hasznosítandó következtetést: a készülő Csokonai-szótárhoz nem csak a főszövegek anyagát dolgozzák majd fel, hanem az ahhoz írt jegyzeteket is.

Ez a kötet talán a legnagyobb Csokonai-verseket tartalmazza a Halotti verseket, amelynek több változatát itt olvashatja először a közönség, A’ Hafiz Sírhalma költeménynek eddig csak csonka változatát ismertük. A Kazinczynak címzett, Magyar Orpheushoz című vers most itt a legihletesebb változatában jelent meg. Más költeményének Csokonai által készített jegyzeteit nem olvashattuk eddig. A Tihanyi Ekhóhoz, A reményhez és a Pillangóhoz címzett verse fontos szövegkritikai és keletkezés történeti jegyzetekkel jelent meg.

Ha Szilágyi munkamódszerét szeretnénk megismerni, elegendő csak egyetlen versnek a jegyzetanyagát átlapozni. A Rózsabimbóhoz írt vers mindössze huszonegy sort tartalmaz. A hat versszak nem foglalja el az egész oldalt. A vershez fűzött jegyzet kezdődik a 881. lapon és tart a 887. lapig. A jegyzetanyag tehát majdnem hét lapnyi terjedelmű a még egy lapot sem igénybevevő verssel szemben. A kézirat leírása című fejezetből kiderül, hogy a vers eredeti változata a 21 versszakos úgynevezett összöveg már megjelent a sorozat harmadik kötetében is. Ennek a rövidített változatnak négy ugyanebből a korból való

másolatát is ismeri a sajtó alá rendező. Mivel 1805-ben meg is jelent, ezek a másolatok első sorban a költemény megzenésített formái, ezért csak talán zenetörténeti értékűek. A vers keletkezése fejezetből megtudjuk, hogy a költő ezt a költeményt Földi Jánosné, Weszprémi Julianának címezte, s így annak ellenére, hogy a címzett más volt, a költő mégis eredendően a Lilla nevét akarta beírni az ötödik versszakba, a rím miatt azonban a 'Julissa' szavából 'X...issa' lett.

A szövegkritikai jegyzetek nagyon rövidek. Annál bővebbek a tárgyi és nyelvi magyarázatok. Ezt a költeményt összehasonlították Matthison és H. Ch. Boie egy-egy versével. A bizonyítást nem találja meggyőzőnek Szilágyi, Demek Győző ugyanis Mathisson Rosenknospe című versével vél hasonlóságot. Ezt nem tudja elfogadni Szilágyi. Trostler József Christian Boie An die Rose című versével vetette egybe Csokonainak ezt a költeményét. Nem tartja a sajtó alá rendező lehetetlennek, hogy Csokonai ismerje ezt a megzenésített verset. Gálos Rezső megerősíti Trostler véleményét, Szilágyi azonban egy újabb forrásra mutat rá. S ezután sorra veszi a költő azokat a tanulmányokat, amelyek ennek a költeménynek az irodalmi értékét kívánják bemutatni: Harsányi István, Juhász Géza, Kiss Tamás, Sötér István nézeteit ismerhetjük meg Szilágyi e költeményhez fűzött jegyzeteiben. Ezután szól arról a változatról, amelyet Kölcsey helyesbített. S a saját véleménye mellett elmondja V. Szöcs Gézáét, Szabó Zoltánét. Gyakorlatilag a jegyzetekben Szilágyi összefoglalja a költemény teljes utóéletét.

A költemény trochaikus lejtésű, keresztírmes 8-as, 7-es strófában íródott. Részletes tájékoztatást kapunk a költemény megzenésített változatairól is. Molnár Antalnak 1929-ben a Langer János által írt, korabeli dallamról nincsen jó véleménye, „de még hagyján – írja Molnár – a tetszetős kis Langer dal; amit azután ugyane stílusban, a későbbi Serly Lajos nyújt a »Nyílj ki nyájasan mosolygó«-ban (A rózsabimbóhoz) attól aztán eltemetkezhet Csokonai. Az olyan szalontermékhez pedig, mint Fellner Ferenc ugyane szövegre készült keringőszerű nótája, egyálta-

lán nincs szavunk. (Molnár A CsMűdal). 15–16.” Szilágyi további jegyzeteiből pedig megtudjuk, hogy az említetteknek kívül, Serly Lajos–Tarnay Alajos (1903), Sztankó Béla (1904), Dávid Gyula, Farkas Ferenc, Fellner Ferenc, Hollósi Kornél, Járdányi Pál, Kadosa Pál, Kárpáti Sándor és Lányi Viktor írtak dallamot Csokonai e versére. Azt hiszem természetes, hogy a recenzens megtudván azt, hogy hány komponista írt zenét erre a versre, legszívesebben meghallgatná CD-ről valamennyit, vagy legalább kottakiadását is szívesen kezébe venné. Ez azonban már inkább a magyar zenetörténet, mint az irodalomtörténet sajátja lenne.

Szilágyi Ferenc ebben a kötetében is bizonyította, hogy az ő személye Magyarországon talán a legalkalmasabb volt arra, hogy Csokonai Vitéz Mihály költeményeinek kritikai kiadását sajtó alá rendezze. Hiszen olyan filológus ő, aki a költő valamennyi verse elő- és utóéletében alaposan tájékozódott, az irodalomtörténet évtizedei, évszázadai alatt született valamennyi kritikus észrevételét, vagy mint imént láttuk, a megzenésítések múltját is mindenkinél jobban ismeri. S még valamit el kell mondani róla, olyan munkatárs is ő, aki kollégáit bármikor szívesen segíti is, ha éppen véletlenül Csokonai kutatásra szánják magukat. Ezt személyesen is megtapasztalhattam több alkalommal.

KILIAN ISTVÁN

Gáspár János 1816–1892. Dokumentumok. Összeállította AKNAY Tibor. Bp. 2003. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 209 l. /A magyar neveléstörténet forrásai 19./

Apró életképek a reformkorból: Gáspár János (a nagyenyedi kollégium volt diákja és leendő igazgatója) és Mentovich Ferenc (enyedi diáktárs, a majdani nagykörösi nagy tanári kar tagja, utóbb a marosvásárhelyi ref. kollégium tanára) 1841-ben, útban Berlin felé, megállapodtak Pest-Budán, és a leendő pedagógusok látogatásokat tettek. Bekukkantottak Kossuth Lajoshoz, aki éppen a *Pesti Hírlap* 71. számát korrigálta;